

12

Kind van je moeder, moeder van je kind:

Ondersteuning van moeders met een onveilige gehechtheidsrepresentatie

In dit hoofdstuk wordt in grote lijnen het onderzoek geschetst dat wij momenteel uitvoeren in het kader van een studie naar het effect van preventieve opvoedingsondersteuning in gezinnen met een eerste kind. Voor voorbeelden en illustraties zal gebruik worden gemaakt van materiaal uit het vooronderzoek van deze studie. Daarbij zijn details veranderd om herkenning van de deelnemende gezinnen te voorkomen.

12.1

Theoretisch kader

12.1.1

Gehechtheid

Verschillende auteurs in deze bundel hebben reeds het belang van sensitieve responsiviteit van de opvoeder voor de ontwikkeling van het kind onderstreept. Dit construct ligt ingebed in de gehechtheidstheorie, de vrucht van het wetenschappelijk werk van John Bowlby (1907-1990) en Ainsworth (geboren in 1913). De laatste legde de lijn van sensitieve responsiviteit van de opvoeder, dat wil zeggen de snelheid en adequaatheid waarmee de opvoeder op de signalen van het kind reageert, naar een veilige gehechtheidsrelatie met het kind. Ook ontwierp zij de procedure waarmee de kwaliteit van die relatie kan worden bepaald (de zogenaamde Vreemde Situatie, Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978).

Kinderen die we veilig gehecht noemen, hebben vertrouwen in de beschikbaarheid van de opvoeder; ze vallen bij verdriet en spanning op hun

Alle auteurs zijn verbonden aan de vakgroep Algemene Pedagogiek van Rijksuniversiteit Leiden en houden zich bezig met gezinsstudies.

Dit hoofdstuk is gebaseerd op een voordracht, gehouden op de studiedag van de stichting Het Kind in de Buurt, Utrecht, 7 april 1995. Voor het beschreven onderzoek was de Pioneer-steun van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO, subsidienr PGS 59-256) onontbeerlijk. Wij danken Marianne de Wolff en Eva Rigg voor het coderen van de sensitiviteitsdata.

ouder terug. Kinderen die onveilig gehecht zijn, zoeken als ze van streek geraakt zijn geen contact met hun ouders (hen noemen we vermijndend gehecht) of doen dat op een ambivalente manier (hen noemen we ambivalent gehecht). Ainsworth en haar collega's (Ainsworth et al., 1978) namen waar dat moeders van kinderen die veilig gehecht bleken, in het eerste levensjaar sensitief ingingen op de signalen van het kind. Moeders van onveilig gehechte kinderen reageerden echter niet of afwisselend wel en niet responsief op de signalen van hun kind, en moeders van vermijndend gehechte kinderen waren bovendien terughoudend met lichamelijk contact. Een kind met een veilige gehechtheidsrelatie met zijn ouder blijkt daarvan later profijt te hebben bij de omgang met volwassenen en leeftijdsgenoten (bijv. Suess, Grossman, & Sroufe, 1992; Waters, Wippman & Sroufe, 1979).

12.1.2

Mentale representatie

In het laatste decennium is het onderzoek dat binnen het kader van de gehechtheidstheorie valt, uitgebreid met een nieuwe loot aan de stam: de 'mentale representatie' van gehechtheid bij volwassenen. Daaronder verstaan we het geheel van bewuste en onbewuste regels die betrekking hebben op de organisatie van gehechtheidsrelevante informatie (Main, Kaplan & Cassidy, 1985). Het begrip 'mentale representatie' vertoont overeenkomsten met de term 'werkmodel van gehechtheid', dat doorgaans voor kinderen wordt gebruikt (Bowlby, 1988). Zo'n werkmodel van een kind bevat een representatie van de opvoeder en diens gedrag tegenover hem, samen met een complementair beeld van hemzelf in de interactie (Bowlby, 1988). Aan de mentale representatie van gehechtheid van de opvoeder wordt ook een rol toebedacht als het gaat om het tot stand brengen van een veilige gehechtheidsrelatie met het kind.

De Amerikaanse psychologe Mary Main en haar collega's (George, Kaplan & Main, 1985) ontwikkelden een instrument waarmee de gehechtheidsrepresentatie van volwassenen kan worden bepaald: het Gehechtheidsbiografisch Interview. Volwassenen met een verschillende gehechtheidsrepresentatie zullen immers, zo meenden zij, niet alleen verschillen in nonverbaal gedrag, maar ook in de manier waarop zij over gehechtheid denken en spreken.

Er blijkt nu sprake te zijn van intergenerationale overdracht van gehechtheid: ouders met een 'veilige' gehechtheidsrepresentatie (ouders die zelf een gelukkige jeugd hebben gehad of een minder optimale kindertijd goed verwerkt hebben) blijken een grotere kans te hebben op een veilige gehechtheidsrelatie met hun kind (zie voor een meta-analyse Van IJzendoorn, 1995 en Van IJzendoorn en Bakermans-Kranenburg, 1994).

Natuurlijk moet de dagelijkse omgang van de ouder met het kind daarin een belangrijke rol spelen. We veronderstellen dat ouders met een veilige

gehechtheidsrepresentatie, juist omdat zij 'in het reine' zijn met hun verleden, open staan voor signalen van hun kind en die beter onvertkend kunnen waarnemen en interpreteren. Zo krijgt dus sensitieve responsiviteit haar plaats in het kader ouders met een veilige gehechtheidsrepresentatie reageren sensitiever op hun kind (Van IJzendoorn, 1995)

Overigens kan het verschil in sensitieve responsiviteit tussen de moeders het verband tussen hun gehechtheidsrepresentatie en de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie met hun kind lang niet helemaal verklaren (zie Van IJzendoorn, 1995), hoe de intergenerationale overdracht van gehechtheid verder verklaard moet worden, is (nog) niet duidelijk

1213

Twee vormen van ondersteuning

Het doel van de opvoedingsondersteuning die wij in onze studie aan de deelnemende moeders bieden, is een veilige gehechtheidsrelatie tussen moeder en kind tot stand te brengen. Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat zich daarvoor twee invalshoeken aanbieden: het verhogen van de sensitieve responsiviteit van de moeder, en/of het bevorderen van een veilige representatie van gehechtheid bij haar. In studies die tot nu toe verricht zijn, was de interventie doorgaans gericht op een verhoging van de sensitieve responsiviteit van de ouder. Daarbij werd dus voor de eerste invalshoek gekozen. Verschillende van deze studies laten zien dat het mogelijk is om de sensitiviteit van de ouder te verhogen en de kans op een veilige gehechtheidsrelatie te vergroten, andere interventiestudies waren minder succesvol (zie voor een overzicht Juffer, Van IJzendoorn & Duyvesteyn, 1994)

Onze studie wordt geleid door twee onderzoeksvragen. Enerzijds onderzoeken we of we door middel van ondersteuning van de opvoeder op gedragsmatig niveau de sensitieve responsiviteit van de moeder, haar representatie van gehechtheid en de gehechtheidsrelatie met haar kind in een gunstige richting kunnen beïnvloeden. Daarnaast onderzoeken we of ondersteuning die specifiek gericht is op de gehechtheidsrepresentatie van de moeder haar sensitieve responsiviteit verhoogt, haar representatie van gehechtheid positief beïnvloedt en de kans op een veilige gehechtheidsrelatie met haar kind vergroot.

Een eenvoudig model brengt de verschillende aspecten in beeld

Representatie van gehechtheid van de ouder

Gedrag als opvoeder

Gehechtheidsrelatie kind-ouder

De eerste vorm van ondersteuning grijpt dus aan op het gedrag van de opvoeder (het verhogen van de sensitiviteit van de moeder); de tweede vorm probeert in te springen op het bovenste deel van het model en een veilige representatie van gehechtheid bij de moeder te bevorderen.

Uiteraard spelen ook de sociale context en bepaalde kindkenmerken een rol bij de interactie tussen ouder en kind, maar omwille van de eenvoud van het model zijn deze aspecten hier niet opgenomen (zie voor een uitgebreider model Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, in druk).

12.2

Het meten van gehechtheid en sensitiviteit

12.2.1

Gebruikte instrumenten

Voor een goed begrip van onze studie volgt hier een korte beschrijving van de voor ons onderzoek relevante instrumenten. Daarbij zullen we de bekendere instrumenten (Vreemde Situatie, sensitiviteitsschaal van Ainsworth) wat beknopter bespreken dan het relatief onbekende Gehechtheidsbiografisch Interview.

De kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tussen opvoeder (bij ons moeder) en kind wordt beoordeeld met behulp van de Vreemde Situatie-procedure (Ainsworth et al., 1978). Dat is een procedure waarbij het kind geconfronteerd wordt met een onbekende persoon en een onbekende omgeving (een kamer met wat speelgoed) en twee keer voor korte tijd door de moeder achtergelaten wordt. De spanning die dat voor het kind met zich meebrengt roept gehechtheidsgedrag op en van belang is dan ook de reactie van het kind als de moeder weer binnenkomt.

Kinderen die veilig gehecht zijn aan hun moeder laten meestal merken dat ze de afwezigheid van hun moeder vervelend vinden; ze willen bij terugkeer van hun moeder door haar getroost worden of begroeten haar enthousiast. Hoewel voor kinderen die vermijdend gehecht zijn de stress door de afwezigheid van hun moeder even groot is (Spangler & Grossman, 1993), laten zij daar weinig van merken, en aan de terugkeer van hun moeder besteden zij doorgaans weinig aandacht, soms draaien zij hun moeder bij binnenkomst zelfs de rug toe. Ambivalent gehechte kinderen laten zich moeilijk troosten door hun moeder na haar afwezigheid, ze laten merken dat ze boos zijn op hun moeder of zijn erg passief. In normale, niet-klinische steekproeven wordt gemiddeld 67% van de kinderen als veilig geclassificeerd, 21% als vermijdend en 12% als ambivalent (Van IJzendoorn, Goldberg, Kroonenberg & Frenkel, 1992).

De schaal voor sensitieve responsiviteit werd door Ainsworth ontwikkeld op basis van haar thuisobservaties in Uganda en Baltimore (Ainsworth, Bell

& Stayton, 1974) Met deze 9-puntsschaal wordt beoordeeld hoe goed een moeder de signalen van haar kind opvangt, interpreteert en erop reageert. De score is gebaseerd op een aantal aspecten van het gedrag van de moeder, zoals haar opmerkings- en inlevingsvermogen, de snelheid waarmee en de manier waarop zij ingaat op de signalen van haar kind. Bij het laatste wordt bijvoorbeeld in aanmerking genomen of zij goed aansluit bij de stemming van haar kind.

In het Gehechtheidsbiografisch Interview wordt gevraagd naar herinneringen uit de kindertijd van de geïnterviewde, met name naar de relatie met de ouders. Sommige vragen gaan bijvoorbeeld over wat de geïnterviewde en haar ouders deden als zij zich bezeerd had, ziek of overstuur was. Daarnaast worden enkele meer reflexieve vragen gesteld: waarom, naar de mening van de geïnterviewde, haar ouders zich gedroegen zoals ze deden, wat de invloed van de vroegere ervaring op haar huidige persoonlijkheid als volwassene is, en of die ervaringen van vroeger ook invloed hebben op de aanpak van haar eigen kind.

1222

Drie soorten ouders

Net zoals bij kinderen het aantal gehechtheidspatronen niet onuitputtelijk is, zo kan ook in de antwoordpatronen van volwassenen op de interviewvragen een beperkt aantal strategieën worden onderscheiden waarmee zij hun gehechtheidservaringen organiseren en evalueren. Daarbij gaat het niet om de precieze inhoud van de herinneringen (die ook beïnvloed kan worden door idealisering of door de neiging om in een bepaalde situatie sociaal wenselijk te antwoorden) maar om de representatie, de wijze van weergeven van die herinneringen.

Gereserveerde volwassenen omschrijven hun ouders in algemene termen zeer positief, maar kunnen dat niet of slecht met evidentie staven: eerder zijn er voorbeelden die duiden op een niet zo warme affectieve relatie met de ouders. Ze benadrukken vaak het belang van onafhankelijkheid en vinden ook van hun kind dat het moet leren zelfstandig te zijn, ze willen dat hun kind 'niet zo'n piepert' wordt. Als ze al negatieve aspecten van hun jeugd te berde brengen, hebben die ervaringen naar hun zeggen geen invloed op hen gehad, of zijn ze er zelfs beter van geworden.

Gepreoccupeerde volwassenen zijn nog boos op hun ouders, of zijn verward in de weergave van hun jeugdherinneringen, ze zijn nog zeer geïnvloed in hun eigen jeugd of in de relatie met hun ouders. De derde categorie tenslotte, die van de zogenoemde *autonome* volwassenen, rapporteert vrijelijk zowel positieve als negatieve aspecten van hun jeugd. Ze onderkennen het belang van gehechtheidservaringen en zien de invloed van die ervaringen op hoe zij geworden zijn en hoe ze hun eigen kind willen opvoeden. De mentale representatie van gehechtheid van deze ouders wordt als veilig be-

schouwd, die van gereserveerde en gepreoccupeerde ouders als onveilig

Het coderen van Gehechtheidsbiografische Interviews op basis van het codeersysteem van Main en Goldwyn (1985/1995) is een tijdrovende aangelegenheid, bovendien worden interviews niet vanaf de bandopname, maar aan de hand van de letterlijk uitgetypte tekst gecodeerd

12 2 3

Voorbeelden

Ter illustratie van de beide onveilige classificaties volgen nu enkele fragmenten uit interviews van moeders uit ons vooronderzoek. Voor het contrast volgt ook een fragment uit een autonoom interview. De eerste fragmenten zijn afkomstig uit een interview dat als gereserveerd geclassificeerd werd.

Hebt u zich als klem kind ooit afgewezen gevoeld door uw ouders? U zou zich natuurlijk nu terugkijkend kunnen realiseren dat 't niet echt een afwijzing was maar wat ik eh, probeer te vragen is of u zich ooit zo gevoeld heeft eh, tijdens uw kindertjaren

() Nee, daar heb ik eigenlijk nooit eh, kijk ze trok wel altijd, eh, mijn zusje, ja dat was natuurlijk de jongste, ja dat was natuurlijk alles. Eh, maar daar gaf ik niet zo erg om. Daar eh, daar heb ik niks van gekregen.

Is er iets bepaalds waarvan u het gevoel hebt dat heb ik nou vooral geleerd uit mijn ervaringen als kind?

Ja, een verantwoordelijkheidsgevoel krijgen. Want dat heb ik echt van m'n moeder meegekregen. Ja want eh, ik ben toch eh, aardig goed terecht gekomen. Want ik ben heel eh, zelfstandig geworden en dat zou ik ook best mee willen geven aan mijn dochter. Niet dat ik haar nou constant bemoeder, kijk als ze nou in de box staat en ze valt, niet dat ik er dan gelijk naar toe loop, kijk valt ze echt hard dan is het wat anders, maar ze kan wel eens even vallen en dan is het van [geluid van huilend kind, kort], en dan loop ik er niet gelijk naartoe. Kijk ze kan kruipen, ze kan staan, ze kan in de box lopen, dus eh, ze kan d'r eigen ook over end halen. Dus het is niet zo dat ik haar constant bemoeder (), Er moet echt wel wat wezen dat ik haar eruit haal, en dat ik even met haar ga zitten. Ja, dat heb ik echt wel van huis uit meegekregen. En dat wil ik ook wel doorgeven, dat vind ik iets eh, ja, dat vind ik toch wel belangrijk, een beetje zelfstandig.

Deze fragmenten zijn, hoewel beknopt, wellicht voldoende om duidelijk te maken hoe de geïnterviewde moeder de emoties over haar eigen negatieve ervaringen minimaliseert, vindt dat haar harde jeugd haar zelfs ten goede is gekomen, en het belang van zelfstandigheid voor haar eigen kind onderstreept.

De volgende fragmenten zijn afkomstig uit een interview met een gepreoccupeerde moeder uit ons vooronderzoek.

(. .) *Zijn er bepaalde ervaringen van vroeger thuis, die naar uw gevoel een belemmering zijn geweest in uw ontwikkeling?*

Ja zeker, dit. (. .) Ik moest altijd naar die deur, en altijd eeuwig alles proberen, af te handelen en te regelen en zo, en als je twaalf dertien jaar bent dan is dat niet, dat is eigenlijk niet normaal, heb ik ook altijd al, eh, hebben we wel eens over gehad, dat is gewoon niet normaal. (. .)

Eh, beïnvloeden die ervaringen van vroeger thuis ook de aanpak van uw eigen kind?

Nou, ik wil hem een beetje vrij opvoeden ik zou dat n- wat mij dus gebeurd is zou ik hem nooit in de schoenen schuiven, dat hij voor zijn ouders moet opdraaien of moet zorgen of weet ik wat

Van belang voor de classificatie is de manier waarop deze moeder over aspecten van haar opvoeding vertelt. Hoewel getranscribeerd, is de boze toon van de geïnterviewde moeder duidelijk in de fragmenten waarneembaar. Tenslotte volgt een fragment uit een interview dat als autonoom werd geclassificeerd, afkomstig uit een andere studie (Bakermans-Kranenburg, 1993; Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 1993):

(. .) *En beïnvloeden die ervaringen van vroeger thuis nu ook de aanpak eh met uw eigen kind?*

Eh.. Ja, denk 't wel. Ik ben zelf ook eh behoorlijk tuttelig [[lacht]]. Soms een beetje te overheersend tuttelend Ook tegenover m'n man vaak dan eh dat dat dat dat dat verzorgende en uit handen nemen en dat dat zal ik wel efftjes doen en eh.. Ja ik ik denk dat ik dat eh, ja dat heb ik wel eh, van m'n moeder. Nou ja en dat driftige van nou dat heb ik gewoon van m'n vader (hm) want ik kan me echt eh op sommige tijden kan ik echt om een dingetje van niks eh, nou dan sta ik op m'n achterste benen dat eh, (hm) hm. Ja dat dat, ja dat dat dat zorgende dat tuttelende dat heb ik denk ik wel van m'n moeder (hm) (. .)

Waarom denkt u dat uw ouders eh zich gedroegen zoals ze dat deden, tijdens uw kinderjaren?

Nou mijn moeder eh, zeer zeker van wat ze ja gewoon van thuis meegekregen heeft. Want ja m'n moeder kwam uit een gezin van twaalf en dat was altijd hard aanpakken (hm), zo ver ik weet eh moesten ze altijd eh 's woensdagmiddags zoveel naadjes van een kous breien en m'n moeder deed dan eh, altijd verstelwerk van de kleren. Er werden van eh oude broeken werden er kinderkleertjes gemaakt en dat soort dingen. En eh, ja m'n vader m'n vader heeft voor de rest niet zo'n, ik denk dat 't eh daarom ook wel komt dat hij zich ook nooit zo met ons bezig gehouden heeft omdat m'n vader zelf ook niet uit zo'n hechte familie komt. M'n opa en oma die hadden zelf niet zo'n denderend huwelijk (hm).. en eh.. ja ik ik, denk dat 't daardoor eh wel komt. Ze zijn gewoon ja heel los eh er was gewoon helemaal geen, geen familieband (jaja) geen warmte in die familie eh (hm), echt een beetje, ja nou losgeslagen is misschien een beetje overdreven maar gewoon eh, ja een beetje meer ieder op zich (hm), en ik denk dat 't ook wel daarom komt dat m'n vader zich ook nooit zo heel erg, intensief eh met echte opvoeding eh, bezig gehouden heeft. (. .)

In het antwoord op de eerste vraag wordt duidelijk dat de geïnterviewde moeder bereid is ook haar eigen tekortkomingen onder ogen te zien. In het antwoord op de tweede vraag toont ze zich niet boos en ook niet idealiserend over haar ouders, maar brengt begrip voor hen op door hen te plaatsen tegen de achtergrond van hun eigen jeugd. Dat zijn kenmerken van een autonoom interview

In een studie waarin het interview twee maal werd afgenomen met een tussenliggende periode van twee maanden bleek het instrument, bij een bevredigende intercodeurbetrouwbaarheid, betrouwbare en discriminant valide classificaties op te leveren (Bakermans-Kranenburg & Van IJzendoorn, 1993).

12.3

Opzet van de studie

In onze studie is het Gehechtheidsbiografisch Interview opgenomen als selectie-instrument: we willen in onze studie die moeders opnemen, die op grond van hun interview als onveilig worden geclassificeerd; zij hebben immers een ongunstiger prognose om een veilige gehechtheidsrelatie met hun kind op te bouwen. Het interview wordt afgenomen als hun – eerste – kind ongeveer 5 maanden oud is.

Bij de beschrijving van het Gehechtheidsbiografisch Interview noemden we reeds, dat interviews gecodeerd worden aan de hand van de letterlijk uitgetypte tekst van het interview. Bij wijze van experiment proberen we echter voor de selectie van de deelnemers aan ons onderzoek een classificatie toe te kennen op basis van de bandopname. Voor het definitieve onderzoeksverslag worden uiteraard wel alle interviews getranscribeerd en vanaf tekst gecodeerd.

De eerste studies die aldus op tweerlei wijze geclassificeerd zijn, wijzen er echter op dat het globaal classificeren van een geïnterviewde, dat wil zeggen als autonoom, gereserveerd of gepreoccupeerd, goed lukt, zelfs als het verschillende codeurs zijn die het interview beluisteren, respectievelijk lezend coderen.

In onze studie worden twee soorten ondersteuning gegeven, beide als het kind tussen de 7 en 11 maanden oud is. Een deel van de moeders krijgt video-interventie, een vorm van ondersteuning die gericht is op het verhogen van sensitiviteit. Daarbij worden bij haar thuis gemaakte opnames van moeder en kind samen met haar bekeken en commentariseerd. Een ander deel van de moeders krijgt naast deze video-interventie ook gespreksinterventie. Daarbij wordt aan de hand van opdrachttjes en vragenlijsten ingegaan op de eigen jeugd en worden er lijnen getrokken van de eigen kindertijd naar de omgang met het kind nu. Op deze manier wordt geprobeerd de mentale representatie van gehechtheid te beïnvloeden. Een derde groep moe-

ders krijgt geen ondersteuning, en fungeert als controlegroep. De deelnemende moeders, die op grond van hun Gehechtheidsbiografisch Interview als onveilig worden geclassificeerd, worden aselekt over de drie groepen verdeeld. Het Gehechtheidsbiografisch Interview en de eerste video-opnames die bij de moeder thuis gemaakt zijn dienen als voormeting. Rond de eerste verjaardag van het kind worden opnieuw thuisopnamen gemaakt (door een voor de moeder onbekende persoon) en worden het Gehechtheidsbiografisch Interview en de *Vreemde Situatie-procedure* afgenomen als nameting.

12.3 1

De ondersteuning

Wat krijgen de moeders die niet in de controlegroep belanden nu als ondersteuning aangeboden? Bij een eerste huisbezoek, als hun kind ruim 6 maanden oud is, worden video-opnamen gemaakt van moeder en kind als ze met en zonder speelgoed met elkaar spelen. Die opnamen worden bij het tweede huisbezoek, 3 à 4 weken later, samen met de moeder bekeken. Daarbij proberen we de signalen van het kind te verwoorden en pogingen van de moeder daartoe te ondersteunen. Opnamen van momenten waarop de moeder signalen van haar kind goed opving en erop reageerde, krijgen extra aandacht. Vóór het gezamenlijk bekijken van de video-opnamen worden nieuwe opnamen gemaakt, die bij het derde huisbezoek worden besproken.

Zo worden in de loop van vijf huisbezoeken, telkens met 3 à 4 weken ertussen, speelse en verzorgende interacties gefilmd en samen met de moeder bekeken. Daarbij wordt de moeder bijvoorbeeld geattendeerd op de positieve reactie van het kind als zij zijn signalen goed interpreteert en beantwoordt. Verder worden enkele folders overhandigd die het troosten van en het spelen met baby's tot onderwerp hebben.

Met de moeders die ook gespreksinterventie krijgen, wordt naast het bovenstaande programma bij elk bezoek ook over de eigen jeugd gepraat. Daarbij zijn we overigens niet op de hoogte van de (gereserveerde of gepre-occupeerde) classificatie van de moeders. Verschillende periodes uit hun jeugd komen achtereenvolgens aan de orde, en er zijn steeds kleine opdrachten of korte vragenlijsten; aan de hand daarvan wordt het gesprek opgebouwd.

Er wordt gepoogd verbindingen te leggen tussen de eigen jeugd en gedachten over het opvoeden nu. Zo is er een opdracht met mogelijke uitspraken van ouders tegen hun kinderen, zoals 'ik ben trots op je' en 'je hebt maar te luisteren'. De deelnemende moeders wordt eerst gevraagd de uitspraken aan te duiden die zij uit de mond van hun eigen ouders hoorden, vervolgens welke opmerkingen zij wel uit de mond van hun ouders hadden willen horen maar niet te horen hebben gekregen, en tenslotte welke opmerkingen zij zelf tegen hun kind zouden willen maken. Deze gesprekken vinden steeds plaats ná de video-interventie, doorgaans slaapt het kind op dat moment.

Enkele gevalsbeschrijvingen

De moeders uit het vooronderzoek kregen zowel video als gespreksinterventie. Daarvan volgen hier enkele impressies, waarna kort zal worden ingegaan op de eerste bevindingen.

Een van de moeders is de gepreoccupeerde moeder die hiervoor ook in het interview aan het woord was en die nog zeer geïnvolveerd was in haar jeugd, die zich voornamelijk met haar eigen kind toch vooral allemaal anders te doen. Tijdens de huisbezoeken is ze over het algemeen druk, ze praat veel. Ze vindt het raar om zichzelf samen met haar zoon op de film te zien. Ze voelt zich geen 'moeder', heeft geen 'moedergevoel', is niet 'verliefd op haar kind', dingen die ze met een zekere afgunst wel bij moeders in haar omgeving waarneemt. Dit heeft volgens haar met haar eigen jeugd te maken.

Na de bevalling wilde ze het kind niet bij zich op de buik hebben. Bij de vulnis aan de weg zetten of het laten adopteren leken haar aantrekkelijker perspectieven. Ook ten tijde van de interventie leek ze er van alles aan te doen om de interactie met haar kind uit de weg te gaan. Haar man neemt het grootste deel van de verzorging van hun kind op zich, het kind zit in de box of wordt bij zijn grootmoeder gebracht (wat opmerkelijk en ook inconsistent is gezien haar kritiek op de opvoedingswijze van deze grootmoeder, die haar moeder is).

De video interventie was erop gericht, een positieve interactie tussen moeder en kind te stimuleren. In de gespreksinterventie brengt deze moeder naar voren dat haar moeder niets deed in huis, en soms depressief was, in een stoel zat te huilen. Voor haarzelf werden haar honden belangrijker dan de relatie met haar ouders.

De gesprekken waren erop gericht, de moeder te steunen bij de exploratie van verleden en heden, en haar te helpen naar wegen te zoeken om op positieve aspecten verder te gaan, zowel met haar ouders als met haar eigen kind. Tijdens het vijfde huisbezoek vertelt ze dat ze met haar moeder over haar jeugd heeft gepraat. Deze had haar verzekerd dat zij – dat wil zeggen de moeder uit ons onderzoek – veel dingen met en voor haar moeder deed tijdens haar jeugd. Dat lijkt een zekere opluchting bij haar teweeg te brengen, en ook een mildheid jegens haar moeder die tijdens het interview vooraf nog niet waarneembaar was.

De gereserveerde moeder van wie in dit hoofdstuk enkele interviewfragmenten zijn opgenomen was aanvankelijk vooral gecharmeerd van de kwaliteit van de video-opnamen die we bij haar thuis maakten, maar ze kreeg gaandeweg ook meer oog voor wat haar kind op de film deed en hoe zij daar zelf op reageerde. We probeerden het lichamenlijk contact met haar kind te bevorderen en bekrachtigden de (aanvankelijk schaarse) momenten dat zij haar kind troostte als het huilde.

Omdat in de gesprekken over haar eigen jeugd een tegenstelling duidelijk werd tussen haar algemene oordeel en concrete ervaringen in de omgang met haar ouders, probeerden we haar tot een meer consistente evaluatie van haar ouders en haar kindertijd te laten komen, en probeerden we haar bewust te maken van eventuele invloeden van haar eigen opvoedingsverleden op de omgang met haar kind nu. Voor een uitgebreidere beschrijving van deze casus wordt verwezen naar Juffer, Duyvesteyn en Van IJzendoorn (1995).

Bij een andere – eveneens gereserveerde – moeder uit het vooronderzoek viel het ontbreken van onderlinge communicatie tussen moeder en kind op. We werkten bij haar vooral aan het leren zien van signalen van haar kind en aan haar inlevingsvermogen; en we benadrukten het belang van een warme uitstraling (stem, gezichtsuitdrukking) bij de interactie met haar kind. Via de erkenning van negatieve aspecten van haar opvoedingsverleden probeerden we toe te werken naar begrip en vergevingsgezindheid ten opzichte van haar ouders.

Bij de vierde moeder uit het vooronderzoek bleek het vooral van belang, haar oog te laten krijgen voor de momenten waarop haar kind zelf speelde. We moedigden haar aan om haar -te hoge- tempo aan te passen aan het tempo van haar kind. In de gespreksinterventie kwam een frappante overeenkomst naar voren tussen wat zijzelf als negatieve opmerkingen van haar ouders te horen had gekregen en wat zij als moeder tegen haar eigen kind wilde zeggen of wilde kunnen zeggen. We bespraken met haar de gevoelens die deze opmerkingen teweeg brachten en bij haar kind teweeg zouden kunnen brengen. Niettemin was onze indruk dat deze moeder meer oppikte van de video-opnamen dan van de gespreksinterventie; zelf gaf zij aan niet veel over het verleden na te denken. Ze zag de opvoeding die ze aan haar kind wilde geven 'vanzelfsprekend' in de lijn van haar eigen opvoeding liggen.

12 3 3

Uitkomsten

De resultaten van de nametingen die wij op dit moment kunnen presenteren zijn nog beperkt, gebaseerd op slechts vier gevallen, en bovendien niet altijd gemakkelijk te interpreteren. Globaal genomen kon slechts een geringe stijging van de sensitieve responsiviteit worden genoteerd. Twee van de kinderen werden in de Vreemde Situatie als veilig gehecht geclassificeerd.

De mentale representatie van gehechtheid bleek echter weerbarstiger, geen van de moeders werd na afloop van de interventie, bij een tweede afname van het Gehechtheidsbiografisch Interview, als autonoom geclassificeerd. In één geval verschoof de classificatie van gereserveerd naar gepreoccupeerd, in een ander geval van gepreoccupeerd naar gereserveerd. Het is opmerkelijk dat twee van de kinderen een veilige gehechtheidsrelatie met

hun moeders hadden, terwijl deze moeders niet als autonoom werden geclassificeerd. Voor nadere overwegingen bij deze discrepantie verwijzen we naar een andere publicatie (Juffer et al., 1995).

Mogelijke verklaringen voor het uitblijven van autonome representaties van gehechtheid bij de moeders kunnen liggen in de aard van de interventie. Het is mogelijk dat daarin de nadruk teveel ligt op de relatie van de moeder met haar moeder. Zo goed als hun kind een netwerk van (gehechtheids-)relaties heeft, zo goed moet wellicht ook het gehechtheidsnetwerk van de moeder in kwestie in het geding worden gebracht. Verder is mogelijk dat de nadruk, die in de video-interventie op de signalen van het kind wordt gelegd, door de gespreksinterventie weer wordt verschoven in de richting van de moeder zelf. Daaruit zou het relatief geringe effect van de ondersteuning op het verhogen van de sensitiviteit en het bewerkstelligen van een veilige gehechtheid bij het kind kunnen worden verklaard.

De combinatie van twee soorten ondersteuning (video- en gespreksinterventie) kan ook 'teveel van het goede' zijn, misschien krijgen de moeders daardoor wat veel hooi op hun vork geladen. Door het opnemen van een groep moeders die alleen video-interventie krijgt in het hoofdonderzoek hopen we hierover meer duidelijkheid te krijgen. Tenslotte is een mogelijkheid, dat de gehechtheidsrepresentatie door de interventie in beweging wordt gebracht, maar nog niet in balans is gekomen ten tijde van het tweede interview. Wellicht bieden de (in dit hoofdstuk niet besproken) schaa scores van het interview, die merendeels betrouwbaar blijken te kunnen worden gescoord, aanknopingspunten om deze verschuivingen op het spoor te komen.

Inmiddels is het hoofdonderzoek van start gegaan. We hopen daarin door video-interventie de sensitiviteit van de moeders te verhogen en door gesprekken de gehechtheidsrepresentatie van de moeders in een gunstige (autonome) richting te beïnvloeden. Ons streven is een veilige gehechtheidsrelatie tussen moeder en kind tot stand te brengen. Het vooronderzoek heeft duidelijk gemaakt dat er geen rechte lijn loopt van video- en gespreksinterventie enerzijds naar een veilige gehechtheid van moeder en kind anderzijds. Wel zijn er aanknopingspunten voor een positieve ontwikkeling van de moeder-kindinteractie gevonden. Wij hopen dat het hoofdonderzoek – waaraan een veel groter aantal gezinnen deelneemt en waarin is voorzien in een controle-groep, een groep die video-interventie krijgt en een groep die zowel video- als gespreksinterventie krijgt – ons meer duidelijkheid zal bieden.

12.4

Literatuur

- Ainsworth, M D S., S M Bell, & D J Stayton (1974), 'Infant mother attachment and social development: "Socialisation" as a product of reciprocal responsiveness to signals'. In M P M Richards (red.), *The integration of a child into a social world* (99-135). Cambridge: Cambridge University Press.

- Ainsworth, M.D.S., M.C. Blehar, E. Waters & S. Wall (1978), *Patterns of attachment. A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bakermans-Kranenburg, J.J. (1993), *Het Gehechtheidsbiografisch Interview: betrouwbaarheid en discriminante validiteit*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden.
- Bakermans-Kranenburg, M.J. & M.H. van IJzendoorn (1993), 'A psychometric study of the Adult Attachment Interview: Reliability and discriminant validity' *Developmental Psychology*, 29, 870-879.
- Bowlby, J. (1988), *A secure base. Clinical implications of attachment theory*. London: Routledge.
- George, C., N. Kaplan & M. Main (1985), *Adult Attachment Interview*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.
- Juffer, F., M.G.C. Duyvesteyn & M.H. van IJzendoorn (1995), 'Opvoedingsondersteuning en intergenerationele overdracht van gehechtheid: Kan de cirkel worden doorbroken?'. *Kind en Adolescent*, 16, 27-41.
- Juffer, F., M.H. van IJzendoorn & M.G.C. Duyvesteyn (1994), 'Opvoedingsondersteuning en intergenerationele overdracht van gehechtheid' *Kind en Adolescent*, 15, 204-221.
- Main, M. & R. Goldwyn (1985/1995), *Adult Attachment Classification System*. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.
- Main, M., N. Kaplan & J. Cassidy (1985), 'Security in infancy, childhood and adulthood. A move to the level of representation'. In J. Bretherton & E. Waters (red.), *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, 66-104.
- Spangler, G. & K.E. Grossmann (1993), 'Biobehavioral organization in securely and insecurely attached infants' *Child Development*, 64, 1439-1450.
- Suess, G.J., K.E. Grossman & L.A. Sroufe (1992), 'Effects of infant attachment to mother and father on quality of adaptation in preschool: From dyadic to individual organization of self'. *International Journal of Behavioral Development*, 15, 43-65.
- Waters, E., J. Wippman & L.A. Sroufe (1979), 'Attachment, positive affect, and competence in the peer group: Two studies in construct validation'. *Child Development*, 50, 821-829.
- IJzendoorn, M.H. van (1995), 'Adult attachment representations, parental responsiveness and infant attachment. A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interviews' *Psychological Bulletin*, 117, 387-403.
- IJzendoorn, M.H. van, S. Goldberg, P.M. Kroonenberg & O.J. Frenkel (1992), 'The Relative effects of maternal and child problems on the quality of attachment. A meta-analysis of attachment in clinical samples' *Child Development*, 63, 840-858.
- IJzendoorn, M.H. van & M.J. Bakermans-Kranenburg (1994), 'Intergenerationele overdracht van gehechtheid: De stand van zaken in het psychometrisch, klinisch en pedagogisch onderzoek' *Kind en Adolescent*, 15, 1-24.
- IJzendoorn, M.H. van & J.J. Bakermans-Kranenburg (in press), 'Intergenerational transmission of attachment: State of the art in psychometric, psychological and clinical research'. In L. Atkinson & K. Zucker (red.), *Attachment and Psychopathology*. New York: Guilford Press.